

Kabdebó Lóránt

Árulások halmaza? – A hősiesség diadala!

Történt Bizáncban, 1453. május 28–29-én

Amikor úrtam, békés, „fesztiválos” idöket éltünk. Aztán mostanra eltűnt világunkból – szövegeivel együtt – a Magyar-Hon-Lap. Ott már vissza se kereshetném. De gépemben itt van, és amikor beleolvastam, mintha napjaink történetét ismertetném általa. Ez az! – kiáltottam fel. Harcostársamnak, Szondi Gyurinak ezt a szöveget kell elküldenem köszöntésül, szeretettel.

Másfél évtizede, amikor Miskolcon a Bartók Plusz Operafesztivál indult, a Verdi művészetét felidézö tematika során egy műhelyelőadás vonta magára leginkább a figyelmet. Selmeczi György az *Attila* című opera átszerkesztett előadásával eseményszámba menő produkciót teremtett. Akkor hallottam tőle először, hogy készül Herczeg Ferenc *Bizánc* című méltatlanul feledett nagyszerű drámájának operaváltozatával. Egy évtized múlva teljesítette be ígétét. Előbb Kolozsvárott mutatták be az elkészült új nemzeti operát, majd pedig a miskolci operafesztivál nagy újdonsága lett. Az elkészült zenedráma szememben az *Attila* dramaturgiáját követi, mégis egy mai zenei nyelven beszélö, egyszerre ironikus és hősi zenedrámának a megformálója.

A keresztény Bizánc utolsó napjának bemutatása két részben. Abban a pillanatban, amikor már a város is, a császár is Mohamed szultán kezében van. Csak a végkifejlet bizonytalan. A tét még mindig nagy. Sőt, most válik igazán tétté egy hódítás mindennapi erőszakos története. A hódító iszlám császár ugyanis nemcsak a Római Birodalom fővárosát akarja elfoglalni, de a keresztény császárt akarja megalázni. Nem gyilkolni, a menekülő császár alázottságára kíváncsi. Nem hősi bukást vár, hanem az elfekélyesedett erkölcsű város megalázására törekszik: nemcsak legyözni akarja, de meg is akarja venni.

Az első rész az erre az eladásra készülő kicsinyes karrierista, pénz- és hatalomvágyó, áruló belső világot mutatja be. A nyitány tragikus kórushangjaihoz méltatlan alattvalók világát kelti életre. Egy elkorcsosult világ várja alázkodásra a gyöztes „Tigris”. Megidézi a muszorgszkiji Grigorij-ál-Demetriosz cárevis karikatúrájaként a császár öccsét, a hatalom bugyuta reményével kecsegtető pátriárkát, a gyöztes szultán párjává válni készülő császárnét, majd a dörgölözöket, az üzletelő haszonlesők csoportját ironikus álrájongó zenével jellemezve vonultatja elénk a zeneszerző Selmeczi György. Az ünnepre készülő hölgykoszorú kórusa és az irodalmi versengök undort keltö árulásra késztetö reménysége az udvari intrikák légkörét mutatja be.

Nehéz ezt a zenét a maga kettősségében értelmezni. A kulturált kisszerűség, a mindent eladni kész jellemtelenség a maga diadalmas ódai hangnemét próbálgatja, mintha megszólaltató maszkjai csak egy szokásos bizánci tróncsereére készülnének. Sikeres tróncsere várnak, intrikával és buta értetlenséggel.

Ezt ellenpontozza az apród és a velencei zsoldosvezér szintén álságos szerepbe öltöztetett mégis-hősiessége. Ők, az alakoskodó és a pénzért-hős figyelmeztetik a császárt, hogy még megmaradt számára a hősiesség esélye.

És közben a drámai jelenetet megformáló hatalomittas császárné illogikus gesztusa: az általa előkészített mérgegpoharat kiveszi férje kezéből. Ő, a szultánra váró eredetileg is császárlány, ezzel még egy esélyt ad a császárnak és önmagának is, hatalma és méltósága gyakorlására.

Ebben az első részben mindenki mást és másképpen énekel: a zene nem a lényegüket fedi fel, hanem álságosságukat. Nem romantikus szenvedély forr itt, inkább kicsinyes megalkuvás. Félelem helyett hazug remény tompa, érzelem nélküli hangoztatása. És közben egy-egy ária, egy-egy megszólalás, amely mégis felfedi: emberek élnek ezekben a patkányokban is. Valódi vágyakkal, életre készül, halálra is felkészült megszólalásokkal. Hányszor és hányféleképpen megéltük ezeket a jeleneteket, megismertük ezeket a jellemtelen jellemeket a dráma és az opera közötti időszak (a huszadik század) Európájában, és itt Magyarországon is. Csak egy nap a világ: erkölcstelenségben és szenvedélyben.

Mintha egy képzeletbeli bírósági tárgyaláson ülnénk, ahol a vád tanúi képzelt, betanult szöveget ismételnék, azt hallottam, hogy valaki azt hallotta, hogy... Aztán egy-egy pillanatra felhorgad bennük a becstelenség túltengésekor az indulat, mindent megtagadnak, visszavonnak. Semmi nem igaz! – kiáltanak fel. De a bíró ezt a visszavonást itt nem hallja meg, zeneileg ez a lényegesen mai; mintha észre sem venné: a visszavonás csak rikkantás-számba megy. Nem is kell odafigyelni. A földi igazságszolgáltatás a maga rutinjával az igazságtalanságot fedezi.

Gyerünk tovább, újabb helyszín, újabb fórum, az álságos árulás hazugsághalmaza már nem is figyel az igazságra. Mondja-ismétli a betanult megalkuvó szöveget. És az igazságot képviselni megfogadott ügyvéd? Gyáván meghunyászkodik. Látszólag ő a védelem, valójában már el is adta a védelemre szorulókat. Kincstárnok, hadvezér, szerető férfi hős? Újabb és újabb védelmi megbízásra várva nem meri elkötelezni magát egyik sem az élet-halál küzdelemben. Jó szakember? Elméletben. Valójában már a túlélésre szervezkedik. Nem igazság él itt, csak a megszokott szabályokat mérik, évszázadok menetrendje szerint. Bizánc elárulta önmagát. Hősi szabályok szerint, törvényt szimulálva gyáva megalkuvók áruló hada. Zeneszerző legyen, aki ezt a kavalkádot mai eszközökkel felfigyeltetően felfedi. Selmeczi ihletében összetalálkozott a történet bonyodalma és a közben megéreztetett halálos fenyegetés.

És aztán a második rész! Amikor mindenki lelepleződik. A jog helyébe az igazság lép. Kiderül: lehet felemelt fejfel szembezállni az intrika hatalmával. Bizánc kisszerű, megalkuvó összjátéka felett lehet valódi ítéletet mondani. Az igazság, az Isten nevében megszólalhat! Csak kell egy ember, aki meri vállalni az álság hálójának szétvágását, a túltekintést a kisszerű árulásokon. A hazugság rendjének elfogadása helyett az emberi nemesség valódi igazságának kimondását végül is elvállalva. Az emberi méltóság diadalát ünnepeelve.

És a császár rádöbben az egyetlen tisztességes megoldásra: a nem megalkuvásra. A bukásban a hőssé válásra. Amely a kis apród szerelmes virrasztásától ível a szuka-császárné rómeó-júliás áldozatáig. És mindezek felett Bizánc keresztény harangjai, amelyek a nyitány halálkórusának megfelelően a kiüresedés patetikus megszólalásai. Bizánc ekkor marad igazán magára. És ekkor nyílik meg a császár számára a hősi tett lehetősége. Az égi út. Mert mehetett volna, mert megaláztatásában az életét ő is menthette volna. De nem: ő az utolsó ítéletének gesztusával egész Bizáncot hősi múltra emeli. A kicsinyesség itt, ebben a döntésben ítéletté válva áldozattá nemesíti a keresztény Bizáncot. A kisszerű, az ármánykodó, az árulásra kész város ellenében megszólaltatja a mártírium szolamát. Az Istenhez fohászoló keresztény világ áldozatos értékét az egyházi könyörgés kóruséneklő méltóságába emelve.

* * *

A Keselyák Gergely irányította kolozsvári énekesek és a kórus, valamint a zenekar érdeme, hogy ez az összetett megjelenítő elemeket összefogó, nagyszerű opera meg tudott nyilvánulni a bemutatóján. Nem hagyományos zenét hallhattunk, hanem olyan vibrálását a zenei megszólalásnak, amely egyszerre utal vissza az eszményeket megszólaltató romantikus operára (mondjuk a dramaturgiai ősképre, Verdi *Attilájára*), de ugyanakkor bele tudta szőni, meg tudta mutatni a szöveges túloladalt, az eszmények vesztett alkalmazkodást megszólaltató, az emberi személyiséget szétesettségében jellemző zenét.

Mindennek pedig keretet adott Zeke Edit díszlete és jelmezei, amelyet kihasználva Zakariás Zalán feszes rendezése zárt egésszé, teljes világgá alakította az előadást. A Müpa **pár évvel** korábbi *Attila*-rendezésére emlékeztető búcsúzó római birodalmi építményrendszer egyszerre egy örök emberi alkotást sugall, amely időközön felül, rendszereken túlélve hirdeti a történelmi változásokon túl is fennmaradó emlékeztető képet (mintha Csontváry keleti tárgyú látomásai közé hívná a nézőt). Rom és mégis fenséges alkotmány. Érdemes érte megküzdeni. És mindez a nyitó „halál, halál” kórus és a búcsúztató-kiüresítő harangzúgás zseniális zenei megoldását a teljes díszletezésbe belevonja. A mulandóságot és az értéket kiemelő utolsó keresztény imát egyként életszerűvé, hitelessé igazolja. Ehhez a zenéhez ez a díszlet volt szükségszerű.

És a ruhák? Az öltözet? A kicsinyesség és a fenség egyszerre való megjelenítése. Császári udvar, amely az alantas alamuszi intrikára éppúgy felkészült, amelyben a beöltözöttek az árulás halmazát képesek mario-nett-figuraként végrehajtani – ugyanakkor egy kultúra utolsó pillanatában annak valahai búcsúztatását is megérezkítik. Ezekben a jelmezekben minden megtörténhet. Az utolsó pillanatig áruba lehet bocsátani mindent, de lehet egy Rómeó–Júlia-jelenetet zárásul rögtönözni bennük.

Zene szól, énekhang hirdeti az emberek jelenlétét. Életét. Közöttük mi, nézők ott vergődünk a választásra felkészülve. Ez a zene, ebben a keretben a ránk váró történelem „begyűrűzése”. Olyan zene, amely választás elé tud állítani: kisszerű árulók legyünk mi is, megalkuvók, legyünk-e „kicsinyek”? Avagy merjünk megfelelni az erkölcsi kihívásnak. Példává emelkedni, a megalázót megalázní!

Milyen jellemzője ennek a „Gesamtkunstwerk”-nek Ahmed, a trónörökös, a követ, a néma szereplő, aki kihívó arroganciával még a trónszékbe is beleül. Mint új vevő néz szét a fenséges város romjai között. Nem is gondolja, hogy kijár számára mindezért a büntetés.

Mert megszólalnak a harangok. A harangok, amelyek Bizáncért szólnak, de valójában a zene nyelvén miértünk hangzanak. Kiüresítjük-e magunkat, vagy magunkba szállva, a misztérium magasában imává szelídült könyörgésünkkel megtaláljuk lelkünkben a hősi lehetőséget, kapcsolódást a fenségeshez, tudunk-e még szólni jobbik énünk hangjain, és tudunk-e könyörgő imával egyesülni Istennel. Tudunk-e olyanokká válni, amiért valaha teremtettünk?

A zene egyszerre ihletődik a Muszorgszkij-féle népoperától és a Ligeti-féle misztériumjátéktól. Mindkettőnek az iróniája és lelki megtisztulásvágya egyként utódjára talál Selmeczi György operájában. Kérdés, mi, hallgatói miként tudjuk lelkünkbe oldani a zenének ezt a csodálatos kettősségét. Milyen arányban tudjuk átvenni ennek a megszólalásnak a lelkiségét.

Személyes vallomásom és gratulációm: magam benne éltem a népoperában, tudtam szégyenkezni embertársaim és a magam gyengeségei miatt – és ugyanakkor átéltem a misztérium lelki megtisztulásvágyát. Ott érezni magamat, akikért a harang szólt. Az ima-dallam az én lelkemből is felszállt. Remélem.